

Fra mangfold til enfold: Norsk litteraturpolitikk og norske lesevaner i forandring

Publisert: Nytt norsk tidsskrift, nr. 1, 2009

Cecilie Naper, Høgskolen i Oslo, avd. for journalistikk, bibliotek, og informasjon. Boks 4 St.Olavsplass, 0130 Oslo. Norge

Naper er førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo. Hennes forskningsinteresser ligger i skjæringspunktet mellom humanvitenskapen og samfunnsvitenskapen og omfatter på den ene siden litteraturpolitikk og virksomheten i den litterære institusjonen og på den andre siden analyse av skjønnlitterære og saksfremstillende tekster.

FRA MANGFOLD TIL ENFOLD

Norsk litteraturpolitikk og norske lesevaner i forandring

I begynnelsen av 1990-årene besto den mest solgte og utlånte litteraturen i Norge av et mangfold av verdenslitteratur, norsk klassikerlitteratur, kritikerbelønt litteratur og lettere litteratur innen kjærlighets- og spenningssjangeren. I dag er dette bildet radikalt forandret. Blant den mest solgte og utlånte litteraturen finnes det ingen kanoniserte klassikerforfattere, og kun én mottaker av den høythengende Kritikerprisen. Mens den mest populære litteraturen for femten år sida besto av både norsk og oversatt litteratur innen et utall sjangrer som dannelses- og utviklingsromanen, mer nyskapende litteratur, magisk realistisk romanlitteratur, historiske romaner og underholdningsromaner, finnes det i dag ingen ikke-skandinaviske forfattere blant de mest populære forfatterne, som i all hovedsak opererer innenfor krim- og spenningssjangeren.

Denne bevegelsen i norske lesevaner fra mangfold til enfold kan skyldes at vi lever i en tid som blir stadig mer underholdningsrettet. Men den kan også ha å gjøre med den fristillingen av bokmarkedet som har foregått de siste ti årene. For å undersøke dette spørsmålet nærmere har jeg gjort tre historiske nedslag i norske og svenske lesevaner i perioder preget av ulik litteraturpolitikk. For det første har jeg sett på lesevanene i Norge tidlig i 1990-årene. På dette tidspunktet var det norske bokmarkedet helt gjennomregulert. For det andre har jeg sett på lesevanene i dagens liberaliserte bokmarked. Og for det tredje har jeg sett på lesevanene i Sverige omkring 1990. Nabolandene Norge og Sverige er like både i allmennkultur og på andre måter. Men i motsetning til det gjennomregulerte norske bokmarkedet omkring 1990, hadde svenskene i samme periode det frieste bokmarkedet i Norden.

Litteraturpolitikk nytter

Historien om den norske litteraturpolitikken der stat og privat lojalt har stilt seg bak samme sak, begynte tidlig i 1960-årene. I 1963 nådde antall nye norske utgivelser et historisk lavmål med 86 nye norske bøker. Da hadde utgivelsestallet sunket år om annet i om lag en halv generasjon. I det siste førkrigsåret lå utgivelsestallet på 139, i 1950 lå det på 119.¹ Det var for å verne om skriftkulturen i det lille og sårbare norske språksamfunnet at en ny litteraturpolitikk ble utformet i løpet av 1960-årene. Sentralt i denne litteraturpolitikken sto forskjellige former for forfatterstøtte, innkjøpsordningene og ikke minst momsfrirket på bøker, som per dags dato er verdt omkring 1,2 milliarder kroner. Tankene bak denne litteraturpolitikken var mange: å skape en livskraftig underskog av norske «forfatterspirer», å gjøre det økonomisk forsvarlig å gi ut et bredt og variert utvalg av litteratur i et lite språksamfunn, og å sørge for at det var mulig å drive en velassortert bokhandel både i bygd og by. Slik ønsket man å legge de strukturelle betingelsene til rette for at aktørene i bokbransjen ikke skulle la seg overvelde av kortsiktig profittenkning, men i stedet leve godt og lenge ved å gi ut og formidle et bredt og variert utvalg av litteratur.

Forleggere og bokhandleres rolle i dette samarbeidsprosjektet har vært å forplikte seg til en bransjeavtale som – her i Gyldendal-forlegger Harald Griegs retorikk – sikret «ikke bare børsen, men også katedralen» i det litterære liv. Gjennom denne avtalen forpliktet forleggerne seg til å føre en allsidig utgivelsespolitikk med rom for så vel smale titler som bestselgerlitteratur, og til å selge bøker til bokhandelen med rause, faste og like rabatter, uavhengig av om bokhandelen lå sentralt plassert på Karl Johan, ved Lindesnes eller på Nordkapp. Bokhandelen forpliktet seg på sin side til å lagerføre et bredt utvalg av de bøkene som hadde kommet ut de siste tre årene. Men ikke minst sto prinsippet

om faste bokpriser sentralt i bransjeavtalen. Fastprisen sikret en langsiktig lønnsomhet, forutsigbarhet og stabilitet, ikke minst fordi det offentlige selv gjennom innkjøpsordningene sto som kjøper av tusen eksemplarer av hver nye norske skjønnlitterære bok som kom ut. Fastprisen var også et vern mot bestselgerfokuset i bransjen fordi den forhindret bokhandlerne i å drive priskonkurransen seg imellom på de mest etterspurte bøkene. Dermed dempet den en ensidig bestselgerkonsentrasjon i bokhandelen.

Året før innkjøpsordningen ble vedtatt i 1965, kom det ut 82 nye norske titler og 83 oversatte. Allerede året etter steg tallet på nye norske utgivelser fra 82 til 96. Innkjøpsordningen førte etter hvert til at utgivelse av ny norsk litteratur ble tilnærmet selvfinansierende for forleggerne. Som en konsekvens av dette kom den oversatte litteraturen i skyggen av den norske, både i forlagskorridorene og blant leserne.² Etter at innkjøpsordningen hadde virket i 35 år, var tallet på nye norske innkjøpte utgivelser blitt så høyt at Kulturrådet i 2002 så seg nødt til å innføre et øvre tak på 190 titler. Også dette tallet er i overkant høyt, mener mange, og viser blant annet til den oversatte litteraturen, som kun støttes av en mer begrenset innkjøpsordning rettet mot smale utgivelser. Ikke desto mindre har innkjøpsordningen for ny norsk skjønnlitteratur fungert slik den var ment å fungere, nemlig til å øke bredden og mangfoldet både i utgivelsen og lesningen av norsk litteratur. Derved er ordningen en suksesshistorie i den forstand at den viser at det nytter å drive litteraturpolitikk.

Fra regulering til fristilling

I begynnelsen av 1990-årene hardnet kampen om bokkronene til. Perioden var preget av konsentrasjon både av eiermakt og kapitalmakt. I løpet av den første halvdel av tiåret ble brorparten av de mellomstore norske forlagene kjøpt opp av Aschehoug, Gyldendal og Cappelen. Blant forlagene som fikk nye eiere var

arbeiderbevegelsens tradisjonsrike forlag Tiden og det nyere og rødere Oktober forlag. Denne utviklingen kulminerte seinere med at Aschehoug og Gyldendal kjøpte opp og slaktet det viktigste forlaget for akademiske utgivelser i Norge, nemlig Universitetsforlaget. Det tredje store forlaget, Cappelen, hadde lenge vært eid av den svenske forlagsgiganten Bonnier.

I siste halvdel av 1990-årene og utover på 2000-tallet fortsatte oppkjøpene, men denne gangen i form av vertikal integrasjon. For å få kontroll over omsetningskjeden, kjøpte de store forlagene opp deler av norsk bokhandel. Per dags dato står Aschehoug og Gyldendal som del- eller heleiere av to solide norske bokhandelkjeder, Norli og Ark, mens Cappelen Damm, som i mellomtida var blitt fusjonert, står som eier av Tanum-kjeden.

Det var imidlertid ikke før i 1997 at det kom et forvarsel om det som skulle bli slutten på den norske sosialdemokratiske litteraturpolitikken. Dette året førte kampen om det tidvis spinkle overskuddet i bransjen til at Den norske Forleggerforening valgte å si opp bransjeavtalen. De nye bokavtalene fra 1999 og 2005 innvarslet at ei ny tid med stadig sterkere markedsstyring var i emning. Kulturforpliktelsene i de eldre bransjeavtalene forsvant ut, og det ble blant annet åpnet for det som best burde benevnes «Rema-bokhandelen». Denne bokhandelstypen satset på å selge et svært begrenset utvalg bøker til lave priser. I den bransjeavtalen som sto fram til 1997, var bokhandlene delt inn i grupper etter omsetning slik at de store bokhandlene automatisk ble såkalte A-bokhandler (det vil si at bokhandelen førte alle de nye titlene som kom ut hvert år, den gangen om lag 3000 titler) eller B-bokhandler (det vil si at bokhandelen førte all ny norsk skjønnlitteratur). Bokhandlerforeningens årsberetning for 1996 viser at i dette året hadde 66 av de i alt 434 bokhandlerne forpliktet seg til å føre samtlige 3000 titler som den gangen kom ut hvert år (breddeabonnement), mens ytterligere 239 av de norske bokhandlerne forpliktet seg til å føre alt som kom ut

av ny norsk skjønnlitteratur for barn og voksne (kulturabonnement). Alt i alt hadde 305 eller 70 prosent av norske bokhandlere forpliktet seg til å føre alt som kom ut av ny norsk skjønnlitteratur for barn og voksne. Felles for disse bokhandlerne var også at de ifølge bransjeavtalen var forpliktet til å lagerføre denne litteraturen i tre år.

Årsberetningen for Bokhandlerforeningen for 2007 viser at denne situasjonen i dag er snudd på hodet. Samtidig som det totale antallet bokhandler har vokst fra 434 til 647, er tallet på de litterært sett velassorterte bokhandlene redusert fra 305 til 149. I tillegg har lagerpliktperioden for de små 25 prosent av bokhandlene som fremdeles har lagerplikt, blitt redusert fra tre til ett år.

I 2005 fikk den pågående fristillingen av bokmarkedet god drahjelp av moderniseringsminister Morten Meyer, som dette året rokket ved en av bærebjelkene i norsk litteraturpolitikk, nemlig fastprisen på bøker. Meyer la til rette for at bokhandlerne innenfor en ramme på 12 ½ prosent kunne konkurrere seg imellom om prisen på en og samme bok. Denne fristillingen fikk to viktige følger: For det første ble hovedleverandøren av skjønnlitteratur til det norske folk, nemlig De norske Bokklubbene, som ved tusenårsskiftet sto for sytti prosent av salget av norsk skjønnlitteratur,³ kraftig vingeklippet. Klubben måtte si opp en tredjedel av staben. I etterkant av dette ble tilbudet av hovedbøker mer kommersielt og bestselgerorientert, og det ble satset mer på den lettselgelige norske litteraturen.⁴ For det andre begynte bokhandlerne, som tradisjonelt hadde livnært seg på billigbøker (i tillegg til skolebøker og papir), å drive priskonkurransen med tilhørende stabelsalg på ny bestselgerlitteratur. I neste omgang ser det ut som om denne forandringen på tilbudssiden har påvirket den gjengse oppfatning av hva som er verd å lese. Parallelt med denne bestselgersatsingen forandret etterspørselen seg fra å omfatte et mangfold av nyere og eldre litteratur, kanonisert, kritikerbelønt og lettere litteratur i retning

nyere norsk og svensk litteratur komponert omkring en kriminal- eller spenningsintrige. Dette gjaldt både i bokklubb, bokhandel og bibliotek.

Den mest leste litteraturen i 1993

Det er ikke enkelt å kategorisere litteratur, og vanskeligere blir det jo mer kompleks og flertydig den litteraturen som skal klassifiseres er. Når jeg i det følgende skal prøve å karakterisere utviklingen i den norske smaken fra begynnelsen av 1990-årene og fram til i dag, blir det likevel helt nødvendig å operere med kategorier. Jeg har valgt å la ytre parametre diktere mine kategorier, eller mer presist: prestisjetunge litterære priser som avspeiler en viss konsensus innenfor det litterære feltet. Det rår for eksempel enighet om at Kritikerprisen er den mest høythengende litterære prisen i Norge liksom Augustpriset er det i Sverige, at Nordisk Råds litteraturpris er den gjeveste nordiske prisen, mens Nobelprisen anses som «verdens mest ettertraktede» litteraturpris. I tillegg har jeg hatt behov for å presisere ytterligere to begreper: Jeg har definert en klassikerforfatter som en avdød forfatter som har ervervet seg en viss posisjon i litteraturhistorien, og en verdensforfatter som en forfatter som har blitt nevnt eller trukket fram i nobelprissammenheng.

Som nevnt innledningsvis besto den mest solgte og utlånte skjønnlitteraturen tidlig i 1990-årene av en god blanding av norsk og oversatt litteratur, av verdenslitteratur, klassikerforfattere, og av mer reindyrket underholdningslitteratur. Blant den mest *solgte* nye litteraturen finner vi verdensforfatteren Mario Vargas Llosa, og vi finner mottakere av den norske Kritikerprisen som Roy Jacobsen og Herbjørg Wassmo (sistnevnte har også fått Nordisk Råds litteraturpris). I tillegg finner vi lettere litteratur som grovt kan sies å være basert på litterære formler som styrer person- og miljøtegning, plott og til en viss grad også språk og symbolikk. Eksempler på denne typen litteratur som ligger høyt på salgsstatistikken, er kriminalromanene til Anne Holt og

Gunnar Staalesen. I tillegg er publikumsyndlingen Anne Karin Elstad representert med det første bindet i den bindsterke historisk-romantiske slektssagaen om Julie. I denne sammenhengen er det interessant å merke seg at til tross for at det store gross av kiosklitteraturleserne holder seg i det folkelige kretsløp,⁵ oppgir omkring 20 prosent av disse leserne at de også leser litteratur fra det dannede kretsløp. Av disse 20 prosentene blir Anne Karin Elstad nevnt av den store majoritet (4/5).⁶

Popularitetsoversikt I: Mest kjøpte bøker i Bokklubben Nye Bøker 1992/1993

Forfatter	Tittel
1 H. Wassmo	<i>Lykkens sønn</i>
2 A. K. Elstad	<i>Julie</i>
3 I. Allende	<i>Den endeløse planen</i>
4 K. Faldbakken	<i>Ormens år</i>
5 V. Hjorth	<i>Fransk åpning</i>
6 G. Staalesen	<i>Begravde hunder biter ikke</i>
7 R. Jacobsen	<i>Fata morgana</i>
8 M. Vargas Llosa	<i>Til stemorens pris</i>
9 V. Andersen	<i>Sebastians kjærlighet</i>
10 A. Holt	<i>Blind gudinne</i>

Blant de ti mest *utlånte* bøkene på folkebiblioteket⁷ finner vi nobelprisvinner Sigrid Undset, klassikerforfatter Amalie Skram og de to kritikerbelønte forfatterne Roy Jacobsen og Herbjørg Wassmo. I tillegg er Anne Karin Elstad representert med fire av de historisk-romantiske bøkene om *Innhaugfolket*.⁸

Popularitetsoversikt II: Utlånstoppen for 1993 (etter antall utlån)

Forfatter	Tittel
1 S. Undset	<i>Kransen</i>
2 A. K. Elstad	<i>Veiene møtes</i>
3 A. K. Elstad	<i>Folket på Innhaug</i>
4 A. K. Elstad	<i>Nytt rotfeste</i>
5 R. Jacobsen	<i>Seierherrene</i>
6 H. Wassmo	<i>Lykkens sønn</i>
7 H. Wassmo	<i>Dinas bok</i>
8 A. K. Elstad	<i>Maria, Maria –</i>
9 A. Skram	<i>Hellemyrsfolket</i>
10 A. K. Elstad	<i>Magret</i>

Dags dato: Bokklubbkunder og biblioteklånere i taktfast marsj

«Kriminalromanen har inntatt en så sterk posisjon i Norge at den er i ferd med å definere litteraturbegrepet. Går man inn i en bokhandel, er det i alle fall fristende å trekke den konklusjonen. Sjangeren dominerer også bestselgerlistene,» skriver Mattis Øybø i en kommentar i Klassekampens bokmagasin 22.11.2008. Profilen på salgs- og utlånsstatistikken fra perioden viser at Øybø har rett i denne observasjonen. Etterspørselen har svingt fra å omfatte et mangfold av verdenslitteratur, annen prisbelønt litteratur og underholdningslitteratur i retning av én litterær sjanger, nemlig krim og spenning.

I motsetning til i 1992/1993 finner vi ingen verdensforfattere på bestselgerlista i 2006/2007, faktisk finner vi ikke en eneste oversatt roman på lista overhodet. Av bøker skrevet av kritikerbelønte forfattere finner vi kun én. Derimot finner vi så mange som seks kriminalromaner blant de ti mest solgte romanene.

Popularitetsoversikt III: Mest solgt i Bokklubben nye Bøker 2006/2007

Forfatter	Tittel
1 A. B. Ragde	<i>Ligge i grønne enger</i>
2 J. Nesbø	<i>Snømannen</i>
3 U. Lindell	<i>Honningfellen</i>
4 K. Fossum	<i>Den som elsker ...</i>
5 A. K. Elstad	<i>Hjem</i>
6 M. Ramsland	<i>Hundehode</i>
7 A. Holt	<i>1222</i>
8 H. Wassmo	<i>Et glass melk takk</i>
9 A. Holt	<i>Presidentens valg</i>
10 S. Larsson	<i>Luftslottet som ...</i>

Vi finner den samme utviklingen i retning av lettere litteratur i bibliotek-Norge som i bokklubb-Norge. Hvis vi sammenlikner utlånstoppen for 1993 med 2007-toppen, ser vi at parallelt med forandringene i bokbransjen har lånernes etterspørsel også blitt stadig mer ensrettet. I motsetning til i 1993, finner vi i 2007 verken verdensforfattere, klassikerforfattere eller kritikerbelønte forfattere på utlånstoppen.

Popularitetsoversikt IV: Utlånstoppen for 2007

Forfatter	Tittel
1 A.B. Ragde	<i>Eremittkrepsene</i>
2 A. B. Ragde	<i>Ligge i grønne enger</i>
3 A. B. Ragde	<i>Berlinerpoplene</i>
4 J. Nesbø	<i>Snømannen</i>
5 K. Hosseini	<i>Drageløperen</i>
6 S. Larsson	<i>Jenta som lekte med ilden</i>
7 A. K. Elstad	<i>Hjem</i>
8 J. Nesbø	<i>Frelseren</i>
9 K. Hosseini	<i>Tusen strålende soler</i>
10 S. Larsson	<i>Menn som hater kvinner</i>

Bokhandelsalget før og nå

«Vi selger mer av bestselgerne enn før, men vi selger enda mer av bredden,» sier Bokhandlerforeningens styreformann Egil Giske til Dagens Næringsliv 24. november 2005. Giske ser ingen problemer verken med de nye bokavtalene eller med liberaliseringen av bokprisene. Dette utsagnet står i sterk kontrast til hva statistikkansvarlig Joachim Dahl Jensen og rådgiver Anne Schiøtz i samme forening sier.⁹ Med utgangspunkt i Bokhandlerforeningens egne tall, presiserer begge disse at det ikke er mulig å si noe om hvorvidt bestselgerlitteraturen har ekspandert på bekostning av annen og mer lødig litteratur etter at liberaliseringen av bokmarkedet tok til i slutten av 1990-årene. Det Bokhandlerforeningen *kan* si noe om, er imidlertid to av de helt sentrale bokhandlerkravene i de forhandlingene som førte fram til de to deregulerende bokavtalene i 1999 og 2005. For det første var et helt sentralt bokhandlerkrav forut for inngåelsen av disse avtalene at den enkelte bokhandel selv skulle kunne bestemme hvor få og hvilke bøker de skulle ta inn. Et resultat av dette har vært oppkomsten av «Rema-bokhandelen» som har spesialisert seg på salg av et lite antall bestselgere. Et annet sentralt krav fra bokhandlerhold var frie rabattforhandlinger mellom den enkelte bokhandelskjede og det enkelte forlag. Også dette førte til gode priser på bestselgerlitteratur, noe som i neste instans har styrket både bestselgerfokus og stabelsalg i bokhandelen.

«Vi beklager at vi ikke klarer å komme opp med statistikk fra perioden før dereguleringen av bokmarkedet tok til i slutten av 1990-årene,» sier Bokhandlerforeningens Anne Schiøtz.¹⁰ Det eneste som rent faktisk finnes av bokhandlerstatistikk fra perioden før bokmarkedet ble liberalisert, er de månedlige bokbarometrene som VG den gang utarbeidet på basis av salgstall fra et antall norske bokhandlere. Den største svakheten med disse barometrene er at de ikke inneholder tall, men kun oversikter over rekkefølgen av månedens mest

populære bøker. Det vil si at en bok som ligger øverst på lista midt i bokhøsten kan ha solgt i 90 000 eksemplarer, mens en bok som ligger i tet om våren muligens kan ha solgt i fem hundre. Men kanskje kan listene likevel brukes til noe hvis vi velger kun å konsentrere oss om titler som har vært representert mer enn ti måneder på lista. Dermed inkluderer vi i hovedsak titler som har vært representert i toppen av salgsstatistikken både om våren og om høsten. Det slående samsvaret mellom bibliotekstatistikken og bokhandlernes toppbøker (disse to formidlingskanalene likner hverandre i den forstand at begge omfatter både nyere og eldre bøker) tyder også på at vi kan feste en viss lit til toppen av denne statistikken.

Vi finner den samme tendensen i materialet fra Bokhandlerforeningen som i salgs- og utlånstallene fra bokklubb og bibliotek. Mens lesevanene i 1990-årene var preget av et mangfold av høyere og lavere litteratur, av verdenslitteratur, klassikere, kritikerbelønt litteratur og underholdningslitteratur, er den mest populære litteraturen i 2006 og 2007 dominert av mer typisk underholdningslitteratur. Tidlig i 1990-årene omfattet den mest populære litteraturen ny og gammel norsk og oversatt litteratur innen et utall sjangre, som for eksempel dannelsesromanen eller den historiske romanen. Per dags dato inneholder popularitetslistene kun skandinavisk litteratur. Av de ti mest populære bøkene kunne halvparten klassifiseres under sjangeren krim og spenning.

Popularitetsoversikt V: Den norske Bokhandlerforenings/VGs salgsstatistikk 1992/1993

Forfatter	Tittel	Antall måneder på lista
1 S. Undset	<i>Kristin Lavransdatter</i>	26
2 K. Gibran	<i>Profeten</i>	24
3 R. Jacobsen	<i>Seierherrene</i>	20
4 A.K. Elstad	<i>Hellemysrfolket</i>	20
5 A. K. Elstad	<i>Folket på Innhaug</i>	20
6 J.R.R. Tolkien	<i>Ringenes herre</i>	19
7 A. KElstad	<i>Senere Lena</i>	11
8 H. Wassmo	<i>Lykkens sønn</i>	11
9 B. Easton Ellis	<i>American Psycho</i>	11

Popularitetsoversikt VI: Den norske Bokhandlerforenings salgsstatistikk 2006/2007

Forfatter	Tittel
1 S. Larsson	<i>Menn som hater kvinner</i>
2 D. Brown	<i>Da Vinci-koden</i>
3 A. B. Ragde	<i>Ligge i grønne enger</i>
4 A. B. Ragde	<i>Eremittkrepsene</i>
5 J. Nesbø	<i>Frelseren</i>
6 K. Hosseini	<i>Drageløperen</i>
7 J. Nesbø	<i>Snømannen</i>
8 A. K. Elstad	<i>Hjem</i>
9 A. B. Ragde	<i>Berlinerpoplene</i>
10 S. Larsson	<i>Jenta som lekte med ilden</i>

Lesevanene i broderfolkene Norge og Sverige før og nå

Eksemplene fra litteratur-Norge kan tyde på at den bokvirkelighet vi beveger oss i, påvirker hva vi mener at det er verd å lese. For å kaste mer lys over dette spørsmålet har jeg sett nærmere på lesevanene i det deregulerte svenske bokmarkedet omkring 1980. Her har jeg dessverre måttet nøye meg med bibliotekstatistikk.¹¹ Det ser imidlertid ut som om bibliotekstatistikken er en funksjonell parameter dersom vi ønsker å si noe om typiske etterspørselstrekk

også i den kommersielle delen av bok-Norge. Den overlegent største bokklubben i Norge, Bokklubben Nye Bøker, selger som navnet tilsier ny litteratur. I bokhandelen går det mer i backlist. På bibliotekstatistikken lever eldre og nyere litteratur side om side, og det er godt samsvar mellom profilen på salgsstatikken fra bokklubb og bokhandel på den ene sida og bibliotekstatistikken på den andre både i 1993 og i 2007. Dette gode samsvaret gjør etter min oppfatning at vi ved å sammenlikne utlånsstatistikken i Sverige og Norge før og nå, kan få vite noe mer allment om skandinaviske lesevaner.

I 1970 ble både fastprisen og bokhandlernes enerett til å selge bøker opphevet i Sverige, noe som blant annet førte til drastiske nedskjæringer i svensk bokhandel både i kvantitet og i kvalitet. Fra da av og fram til den regjeringsoppnevnte *Bokutredningen* kom med et forslag som førte fram til det svenske «litteraturstödet» i 1999, hadde svenskene det frieste bokmarkedet i Norden.¹² Her vil jeg sammenlikne de mest populære bøkene i på den ene sida det frie svenske bokmarkedet anno 1981 og det stadig mer deregulerte Norge anno 2007, og på den andre sida det regulerte norske bokmarkedet fra begynnelsen av 1990-årene (for en oversikt over Norge 2007 og Norge 1992 /1993, se popularitetsoversiktene I–VI).

Popularitetsoversikt VII: Utlånstoppen i det uregulerte Sverige, 1981

Forfatter	Tittel
1 Maria Lang	<i>Körsbär i november</i>
2 Alistair MacLean	<i>Bäva Californien</i>
3 Bo Balderson	<i>Statsrådet sitter kvar</i>
4 Elsi Rydsjö	<i>Kvinnorna på Stensvik</i>
5 Agatha Christie	<i>Miss Marples sista fall</i>
6 Maj Sjöwall og P. W.	<i>Polismördaren</i>
7 Alice Lyttkens	<i>Fader: okänd</i>
8 Agatha Christie	<i>Ridå</i>
9 Alistair MacLean	<i>Circus</i>
10 Alistair MacLean	<i>Golden Gate</i>

Parallellene mellom profilen på utlånsstatistikken fra de to liberaliserte bokmarkedene (bok-Sverige anno 1981 og bok-Norge anno 2007) var slående. I det frieste av disse to markedene, Sverige anno 1981, fyller formelbasert underholdningslitteratur komponert omkring en kriminal- eller kjærlighetsintrige opp samtlige av de ti første plassene. I det noe mindre deregulerte Norge anno 2007 var andelen lett litteratur i toppen av statistikken lavere enn i Sverige, men langt høyere enn i det regulerte Norge anno 1993.¹³ Det fantes ikke verdensforfattere eller klassikerlitteratur på de ti første plassene, verken i det liberaliserte Sverige anno 1981 eller i det deregulerte Norge anno 2007. Den mest populære litteraturen i disse to fristilte bokmarkedene skilte seg markant fra utlånstoppene i det regulerte Norge tidlig i 1990-årene. I Norge anno 1993 fant vi både en verdensforfatter, en norsk klassikerforfatter og tre bøker skrevet av kritikerbelønte forfattere.

For å skissere et mer omfattende og helhetlig bilde har jeg i det følgende utvidet perspektivet og konsentrert meg om de førti mest populære bøkene i henholdsvis det deregulerte Sverige anno 1981, det fristilte Norge 2007 og det regulerte Norge anno 1993.

En sammenlikning av bibliotekutlånet i regulerte og ikke regulerte bokmarkeder før og nå. Sverige i 1981, Norge i 2007 og Norge i 1993¹⁴

	Sverige 1981	Norge 2007	Norge 1993
Klassiker	0	0	3
Verdenslitteratur	0	0	6
Kritikerbelønt litteratur	3	2	12
Formellitteratur	30	20	8
Annen litteratur	7	18	11
Sum	40	40	40

Også om vi ser nedover på statistikken, er det godt samsvar mellom profilen på utlånsstatistikken fra de fristilte bokmarkedene. Den mest populære litteraturen i disse to bokmarkedene skilte seg fra utlånstoppene i det regulerte Norge tidlig i 1990-årene på alle områder. Blant de førti første titlene fantes det ikke verdensforfattere eller klassikerlitteratur, verken i det liberaliserte Sverige anno 1981 eller i det deregulerte Norge anno 2007. I Norge anno 1993 var verdensforfattere som Franz Kafka, Fjodor Dostojevskij, Sigrid Undset og Knut Hamsun til sammen representert seks ganger, mens klassikerforfatterne Amalie Skram, Johan Borgen og Jens Bjørneboe var representert én gang hver.

I deregulerte Sverige og Norge anno 1981 og 2007 var også tallet på kritikerbelønte forfattere langt lavere enn i det regulerte Norge anno 1993: I det deregulerte Sverige fant vi bøker av augustprisbelønte Kerstin Ekman på tre av de førti første plassene, mens vi i det deregulerte Norge fant de to kritikerbelønte forfatterne Herbjørg Wassmo og Per Petterson. I det regulerte Norge anno 1993 fant vi på den andre sida kritikerbelønt litteratur skrevet av forfatterne Herbjørg Wassmo, Roy Jacobsen, Bjørg Vik og Lars Saabye Christensen på hele tolv av de førti første plassene.

Den mest slående forskjellen mellom de ulike listene finner vi imidlertid i innslaget av formelbasert underholdningslitteratur. I liberaliserte Sverige og Norge finner vi henholdsvis tretti og tjue slike bøker blant de førti mest utlånte bøkene. I Sverige dreier det seg om en blanding av kriminal- og spenningslitteratur skrevet av forfattere som Maria Lang, Alistair MacLean, Agatha Christie, Maj Sjöwall og Per Wahlöö, Bo Balderson, Ed McBain, Arthur Hailey, K. Arne Blom, Tomas Arvidsson, og av kjærlighetsromaner skrevet av forfattere som Elsi Rydsjö, Alice Lyttkens, Margit Söderholm. I Norge dreier det seg i hovedsak om kriminal- og spenningsforfattere, nemlig Jo Nesbø, Anne Holt, Unni Lindell, Karin Fossum, Stieg Larsson, Tom Kristensen, Jørn Horst

Lier, Liza Marklund, Gunnar Staalesen og Dan Brown, som sammen er å finne på tjue av de førti første plassene. Dette står i skarp kontrast til situasjonen i Norge i 1993. På denne utlånsstatistikken var formellitteraturen representert på åtte plasser.¹⁵

«Books are a different item»

Allerede tidlig på 1990-tallet slo EU-kommisjonen fast at «books are a different item». Med dette mente kommisjonen at hvis vi skal beholde en viss bredde og et visst mangfold i bokverdenen, så kan ikke bøker underlegges de samme reglene for frikonkurransen som vin eller fisk. Mange ledende EU-land har fast bokpris, og ved tusenårsskiftet gikk Frankrike, som da hadde formannskapet i EU, så langt som til å foreslå at alle EU-land skulle innføre fastpris på bøker. I dag har en rekke EU-land som Frankrike, Tyskland, Østerrike, Nederland, Belgia, Luxemburg, , Italia, Spania, Portugal og Hellas fast pris på bøker. Også blant de ledende norske forleggerne er det i dag et stort flertall som er for faste bokpriser.

Samme året som Frankrike foreslo faste priser på bøker i EU, begynte dereguleringen av det norske bokmarkedet: I 1999 og deretter i 2005 ble aktørene i bokbransjen enige om nye og lite kulturforpliktende bokavtaler. Denne utviklingen kunne vært unngått ved flere veiskiller. I slutten av 1990-årene kunne bransjen selv ha sett til svenskene, som tok rev i frikonkurranseseilet og innførte «litteraturstødet». Og i 2005 kunne moderniseringsminister Morten Meyer ha valgt å lytte til sine venner i «frikonkurransens høyborg» og forberedt et lovforslag om fast pris på bøker. I stedet valgte han å liberalisere bokprisene.

«Hvis bokbransjen ønsker bare å tenke butikk, står de fritt til det, men i Norge betaler butikker moms,» kommenterte Trond Giske i forbindelse med lanseringen av språkmeldingen *Mål og mening*. Denne meldingen slår fast at

støtten til innkjøpsordningene både for norsk og for oversatt litteratur skal økes. Men dette skjer ikke uten betingelser. Distribusjon av bøker som omfattes av innkjøpsordningene har blitt svekket med de nye bokavtalene, advarte Giske, og raslet med momsvåpenet. Bransjen reagerte prompte. Forleggerforeningens formann Geir Berdahl ga Giske rett og slo fast at det nå bare er omkring 150 bokhandlere som fører alt av ny norsk skjønnlitteratur. Også Bokhandlerforeningens Randi Siren Øgrey kom raskt på banen og understreket at «det er bredden vi lever av». I løpet av et snaut halvår etter at ministeren demonstrerte makt, forelå det primo desember 2008 en ny avtale mellom Forleggerforeningen og Bokhandlerforeningen. Denne avtalen slo fast at antallet bokhandler med enten bredde- eller kulturabonnement skulle fordobles.¹⁶

Kampen om bokkronene har stadig blitt hardere de siste ti årene. Det ferskeste eksemplet på dette er den mektige dagligvarekjeden Norgesgruppen, som er i ferd med å kjøpe seg inn i bokbransjen. Norgesgruppen Bok og Papir står i dag som eier av en liten håndfull profilerte Libris-bokhandler. Flere oppkjøp er varslet. Liberaliseringen av bokbransjen fra 1999 og framover er et direkte uttrykk for denne skjerpede kampen om overskuddet. Det samme er dreiningen i norske lesevaner i retning av krim og spenning til forkleinelse for mer lødig litteratur. Skal Trond Giske klare å hankses med denne utviklingen, må han bruke *både* gulrot og pisk. Dette kan han kun få til ved systematisk å legge de strukturelle betingelsene til rette slik at det blir helt nødvendig for bransjen selv i framtida å prioritere både «børs og katedral».

Noter

- ¹ S. Tusvik (1973). Innkjøpsordninga: funksjon og verknader, s. 211–230 i *Norsk litterær årbok*. Oslo: Samlaget.
- ² C. Naper (1996). *Lesestoff eller hyllefyll*, s. 17. Oslo: Norsk kulturråd.
- ³ Samtale med Kristenn Einarsson i De norske Bokklubbene 09.05.2000.
- ⁴ C. Naper (2007). «Bestselgere» i bibliotek og kiosk. Universitetet i Agder. Doktorgradsavhandling.
- ⁵ R. Escarpit (1971). *Litteratursosiologi*. [Oslo]: Cappelen. Oppr. utg. *Sociologie de la litterature*, 1958.
- ⁶ C. Naper (2007). *Kvinner, lesning og fascinasjon*, s. 193. Oslo: Pax.
- ⁷ For å få et mest mulig sammenliknbart materiale rent epokemessig, har jeg valgt å sammenlikne salgstoppe i Bokklubben Nye Bøker i perioden 1992/1993 med den mest utlånte litteraturen fra bibliotek-Norge i 1993. Dette grepet er gjort fordi de innkjøpte bøkene den gangen bare ble sendt ut én gang i året, noe som forårsaket et visst etterslep i fornyelsen av bibliotekets boksamling.
- ⁸ I doktorgradsavhandlingen min fra 2007 har jeg vist hvor nær serien om Innhaugfolket ligger den formelbaserte kjærlighetsfortellinga.
- ⁹ Samtaler med Bokhandlerforeningens Joachim Dahl Jensen 22.05.2006 og Anne Schiøtz 21.08.2008.
- ¹⁰ Samtale med Bokhandlerforeningens Anne Schiøtz 01.09.2008.
- ¹¹ Yngve Lindung (1982). Färsk biblioteksundersökning, i *Jury*, 3, 5–14.
- ¹² Litteraturstödet er langt på vei konstruert etter mønster av den norske innkjøpsordningen. Riktignok er ikke den svenske distribusjonsstøtten like omfattende som den norske. Men til forskjell fra den norske ordningen støtter svenskene klassisk og ny litteratur, oversatt og svensk litteratur, tegneserier og elektroniske publikasjoner på like vilkår.
- ¹³ Norge 2007 skiller seg fra Sverige 1981 ved at vi har en modifisert versjon av fastprisen, mens svenskene har og hadde frie bokpriser. Svenskene hadde heller ingen bokavtale overhodet.
- ¹⁴ Av plasshensyn kan ikke de tre listene som denne tabellen bygger på, trykkes i sin helhet her. Disse listene finner du her: <http://home.hio.no/~cecilie/link5.htm> under innførselen: (2009). Fra mangfold til enfold. Litteraturpolitikk og lesevaner i forandring.
- ¹⁵ For ikke å overspile resultatene i materialet mitt har jeg i denne sammenhengen ikke regnet Anne Karin Elstads romaner *Odel* og *Hjem* på 2007-lista som formellitteratur, mens jeg har regnet kritikerbelønte Lars Saabye Christensens kriminalroman *Blodets bånd* på 1993-lista som formellitteratur.
- ¹⁶ Dessverre skjedde dette på bekostning av «gjenkjøpsplikten». Tidligere hadde bokhandlerne plikt til å kjøpe et nytt eksemplar av en gitt tittel fra forlaget straks de var utsolgt.